

Barn med psykososiale vansker

Prof. Ella Idsøe
Læringsmiljøsentret

Hva sier forskningen?

- . At de **første 5 år** i livet er kritiske for barns utvikling
- **Tidlige erfaringer** påvirker hjernens utvikling – dvs hvordan nervecellene kobles sammen, og dette danner grunnlaget for språk, resonnering, problemløsning, sosiale ferdigheter, atferd, og følelsesmessig utvikling/psykisk helse.
- **Familie og samfunn** spiller viktige roller i forbindelse med å hjelpe barn til å bli klar for skolen – (familier med trygg økonomi og gode relasjoner)
- **Det kan bli problemer med barnets utvikling** dersom deres tidlige erfaringer (læring og omsorg) ikke stimulerer sosial, språklig og kognitiv utvikling på en positive måte.
- **Dramatiske livshendelser kan traumatisere barn**. Det er viktig å vite at komplekse traumer (gjenntatte traumer i nære relasjoner) som hovedregel er mer dyptgripende og skadelige enn enkeltstående traumatiske hendelser.

Hovedtema i dag

Barn som har opplevd traumatiske livshendelser

- Hva er traumatiske hendelser for barn?
- Hva slags karakteristika har disse barna?
- Hvordan kan barnehage personell hjelpe traumatiserte barn?
- En «traumebevisst barnehage»

Eksempler på traumatiske livshendelser

- Omsorgssvikt
- Familievold/vitner til familievold,
- Overgrep
- Krigsopplevelser/vold i samfunnet generelt
- Naturkatastrofer
- Å leve med russavhengige foreldre
- Traumatisk sorg/atskillelse (separation)
- Kronisk mobbing/ «school violence»

Hva er det som gjør at en hendelse er traumatisk?

Traumatiske hendelser (van der Kolk & Fisler, 1995):

- er ofte plutselige, uventede og ekstreme
- involverer vanligvis fysisk skade eller trussel om død (forskning viser at trussel om død er en sterk prediktor for hvor sterk effekt det traumatiske gir. Men viktig å vite at "andre" belastninger også kan gi høyt symptomtrykk)
- gjør ofte at man opplever man ikke har kontroll over dem (hendelsene)
- er man spesielt sårbar for i noen perioder – som barndom, tenårene, og tidlig voksenalder (antagelig pga at det påvirker hjernens utvikling). (Tedeschi, 2011)

Hva er traumatisk stress hos barn?

Traumatisk stress hos barn er den fysiske og emosjonelle/følelsesmessige reaksjon et barn får i forhold til hendelser som er en trussel mot barnet eller mot noen som står dem nær

Når et barn opplever et trauma, kan det være ute av stand til å mestre det traumatiske på en adekvat måte, føle seg maktesløse, og oppleve en sterk fysiologisk aktivering som de ikke kan kontrollere (spent/vondt i magen/redd).

Hva er traumatisk stress hos barn?

En traumatisk hendelse kan påvirke måten barnet betrakter seg selv, verden rundt dem, og fremtiden.

Et traumatisert barn kan bli ute av stand til å stole på andre, kan oppleve seg utrygg, og får problemer med å håndtere forandringer i livet.

Akutt traume vs kronisk traume

Akutt/enkelstående trauma er en enkeltstående traumatisk hendelse. Eksempler på slike traumer er:

- En bilulykke
- En voldelig hendelse i samfunnet (skyte-episode etc)
- En naturkatastrofe (flom, orkan)
- Å plutselig miste noen som står nær barnet
- Et overgrep/overfall/voldtekt

Når et barn opplever akutte traumer, kan hun/han få en rekke emosjonelle og/eller fysiske reaksjoner som kan være ganske så overveldende

Akutt traume vs kronisk traume (van der Kolk, B., 2005)

Kronisk traume er vedvarende eksponering der barnet gjentatte ganger opplever traumatiske situasjoner over tid (vedvarende seksuelle/fysiske overgrep, grov omsorgssvikt, familievold, mishandling, mobbing)

Komplekse traumereaksjoner brukes ofte som begrep for å forklare at slike vedvarende traumatiske opplevelser ofte kan gi mer komplekse og omfattende konsekvenser enn enkeltstående traumer. Forskning viser at slik kronisk traumatisering kan ha stor innvirkning på nær sagt alle områder av barnets utvikling (sosial, kognitiv, emosjonell) og barnets evne til å fungere på en normal måte.

PTSD hos barn

Barn som har opplevd multiple traumatiske hendelser diagnostiseres i en del tilfeller med Post traumatisk stress forstyrrelse (PTSD).

PTSD symptomer:

- Barnet gjenopplever det traumatiske (typisk gjennom flashbacks og mareritt)
- Barnet unngår situasjoner/steder/personer/aktiviteter som minner om det traumatiske
- Barnet kan distansere seg fra sine følelser (f eks ved å miste interessen for å gjøre ting de tidligere likte)
- Barnet kan ha fysiske symptomer uten noen somatisk/medisinsk årsak (vondt i magen/hodet, etc.)
- Barnet kan bli mer oppfarende, reagerer raskere med frustrasjon/frykt/sinne

Traumatiske livshendelser gir først og fremst «toxic» stress!!!

<http://www.youtube.com/watch?v=rVwFkcOZHJw>

Vi reagerer instinktivt, som dyrene, mot
alle antydninger til fare.

Da sloss
vi

Eller
løper

Eller
overgir
oss

Eller
skriker
på
hjelp.

Eller stivner

Traumatiske hendelser kan gi spesifikke reaksjoner hos små barn

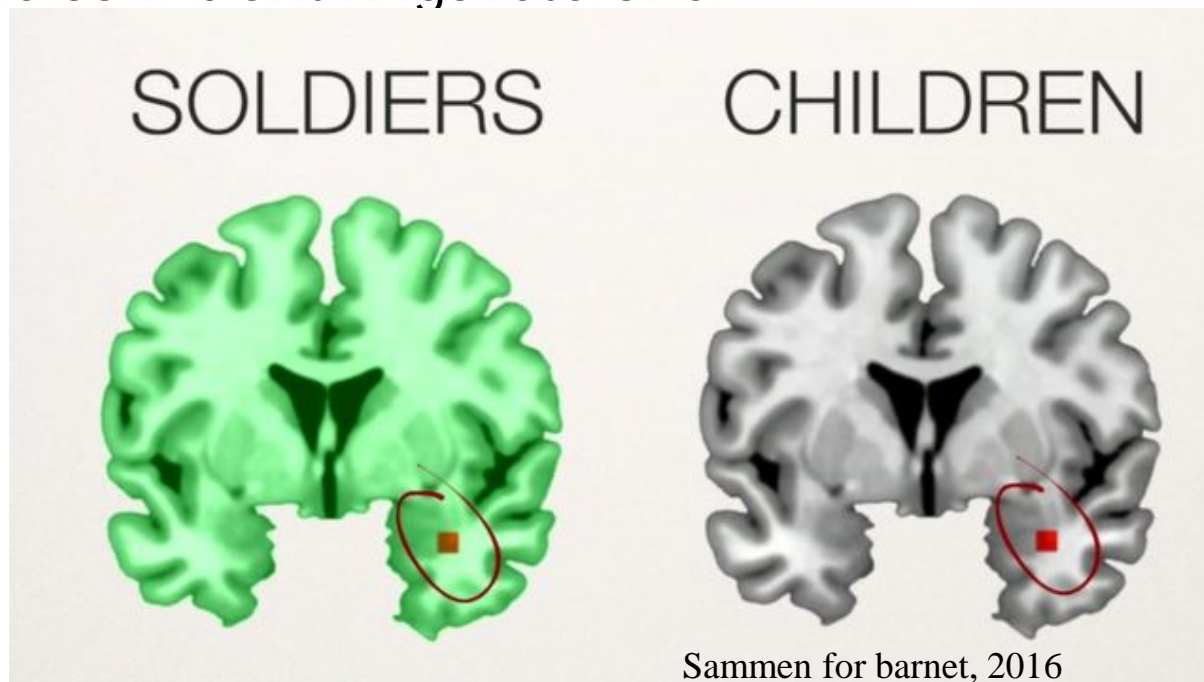

- Gråt, klaging, skrik, klenging
- "Stivner"
- Beveger seg rundt uten noen hensikt
- Skjelve
- Vanskeligheter med å snakke/spise
- Irritabilitet
- Regredering
- Traumatet viser seg gjentatte ganger i lek/aktiviteter
- Unngåelse/fobi
- Magisk tenkning om det traumatiske (f.eks. "og så hoppet jeg ut av vinduet og fløy av gårde)
- Dissosiering

Traumer og hjernen

Traumer har ofte betydelig innvirkning på utviklingen av barnets hjerne, kjemien i hjernen, og på nervesystemet

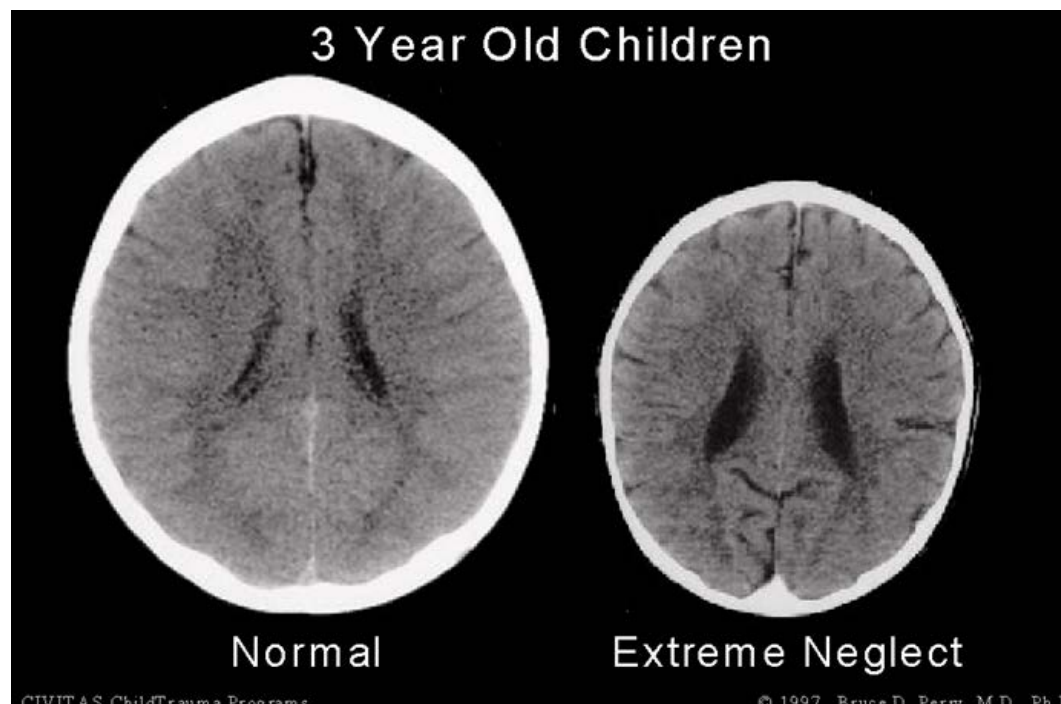
Studier har vist at nivået av stresshormoner blant traumatiserte barn er det samme som blant krigsveteraner

Traumer og hjernen

I tidlig barndom kan traumer redusere volumet på hjernebarken – som er sterkt involvert i komplekse funksjoner som språk og hukommelse

Traumer og hjernen

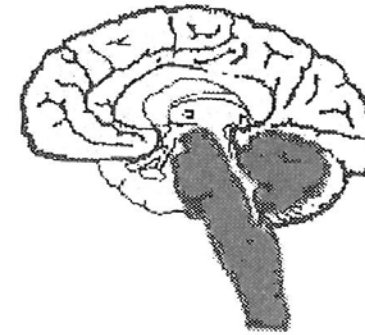
Traumer i tidlig barndom kan også påvirke hjernens evne til samarbeid mellom de to hjerne-halvdelene. Dette inkluderer områder i hjernen som kontrollerer emosjoner, som påvirker IQ og evnen til å regulere emosjoner

Dette kan ofte føre til at et barn føler seg redd og utrygg

Når omsorgspersoner påfører barnet traumer så kan konsekvensene få følger for barnet gjennom hele livet

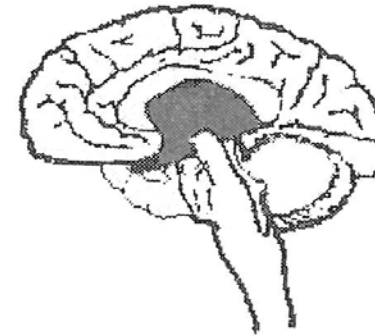
Hjernens ulike deler

Brainstem and
Cerebellum

Limbisk system:

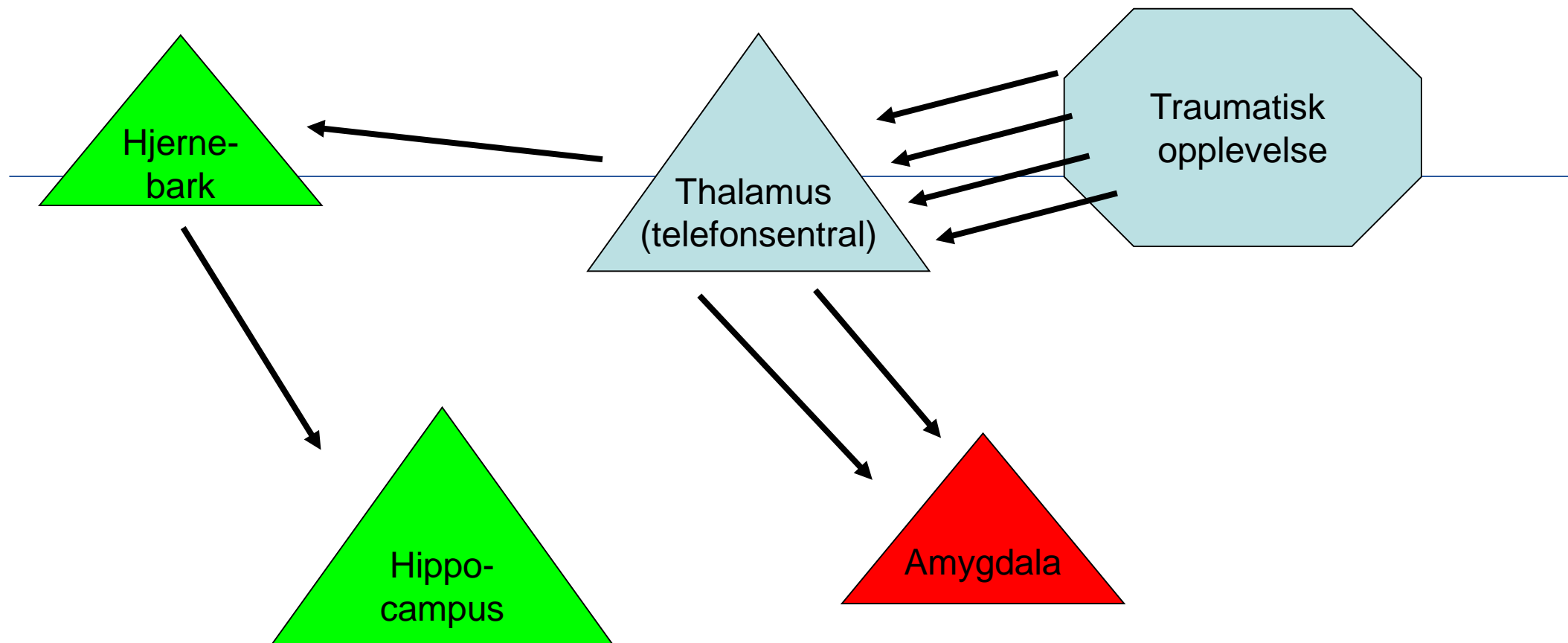
- "emotional brain"
- fight, freeze, flight
- knutepunkt for hukommelsessystemet

Limbic System

Cortex and
Neocortex

To "veier" i hjernen :

Rødt = automatisk og rask (traumatiske minner)

Grønn = rasjonell men mer langsom (ordinære minner)

Hva skjer i hjernen ?

(Psykobiologisk forklaringsmodell)

- Ordinære minner
(rasjonelt tilgjengelige minner)
  - Hippocampus + hjernebark er sentrale

- Traumatiske minner
(ikke rasjonelt tilgjengelige minner)
  - Amygdala er sentral

Positive
barndoms-
opplevelser
hjelper å skape
empatiske,
ansvarlige og
kreative voksne

Tilknytning

- Et unikt og spesifikt “bånd”
- Tidlig tilknytning blir modellen for barnets kapasitet til å danne og oppretholde relasjoner
- Betydningsfull for positiv utvikling på alle områder

Tilknytning

- *"...we are born to form attachments our brains are physically wired to develop in tandem with another s, through emotional communication beginning before words are spoken "*
- Allan Shore, 2003

Speil nevroner

- “Mirror neurons appear to be essential to the way children learn...(they) gain mastery simply by watching. As they watch, they are etching in their own brains a repertoire for emotion, for behaviour, and for how the world works...” Goleman, 2006, p. 42

Hvilke spesifikke problemer kan man forvente å se hos mishandlede barn med tilknytningsproblemer? (Perry, 2001)

- Vil variere med type, intensitet, varighet, og “timing” av omsorgssvikt og misbruk
- Mangelen på tidlig stimulering kan forsinke motorisk, språklig, sosial, og kognitiv utvikling
  - Problemer med å danne relasjoner
  - Problemer med emosjonsregulering
  - Problemer med kognisjoner

"klenging" – oppsøker "alle"

Har "modellert" uhensiktsmessig atferd

Aggressive pga 1) manglende empati 2) lav
impulskontroll

"Responsive adults, such as parents, teachers, and other caregivers make all the difference in the lives of maltreated children"

Hva avhenger barns utvikling av?

- Evnen til å gi omsorg, å lytte, verdsette, og å være empatisk, er et resultat av at man selv har blitt vist omsorg, blitt lyttet til, verdsatt, etc (Perry, 2007).

Trygghet og struktur

- Verden er grunnleggende utrygg
- Voksne er ikke til å stole på
- "Voksen- fobi"-de utvikler strategier for å holde voksne på avstand
- All helbredelse av komplekst traumatiserte barn må starte med å skape en grunnleggende atmosfære av trygghet (Greenwald 2005)
- Fysisk og emosjonell trygghet, følt trygghet
- Gi barnet en opplevelse av å ha kontroll i eget liv
- "Dealing with primary pain.. without unnecessarily inflicting secondary pain through punitive or controlling reactions" (Angelin 2002)

Viktige momenter fra B. Perry (2001):

- **La de første ukene være "enkle".**
  - Repeter rutiner og regler mange ganger
  - Gradvis mer fleksibilitet
- **Vær forutsigbar i dine interaksjoner med barna.**
- **Vær obs på hvert enkelt barns "overload-point".**
- **Finn en tid på dagen for å være stille.**

Vær tydelig og predikerbar

- Mishandlede barn med tilknytningsproblemer fikser ikke så godt endringer i planer, overganger, overraskelser, kaotiske sosiale situasjoner, nye situasjoner.
- Bursdager, overnattinger, feriedager, familieturer, oppstart på barnehageåret, kan være veldig disorganiserende for disse barna
- DERFOR: Tydelighet, predikerbarhet, trygge rammer, struktur, **VELDIG VIKTIG FOR DISSE!** Diskuter gjerne regler gjentatte ganger, og konsekvenser av brudd. Forbered barna for endringer
- **Men det skal bades i kjærlighet!**

Relasjoner kan helbrede

- Forskning viser tydelig at kvaliteten på relasjonen er avgjørende for tilhelingen, mye mer avgjørende for utfallet enn f.eks terapeutiske teknikker/metoder (Lambert)
- As they experience different relational exchanges, children's brains begin to set down alternative neuronal pathways which integrate different kinds of feelings and memories.
- Over time, as these experiences are repeated, they become the working templates that children apply to social exchanges and new relationships.
- **The experience of one significant relationship which has these qualities for children can make the world of difference to them.**

Traumer og tilknytning/connection

- Når barnet opplever andre/alternative relasjoner, vil barnets hjerne begynne å lage nye koblinger i hjernen som vil integrere andre følelser og minner.
- Ove tid, dersom disse erfaringene gjentas, vil disse erfaringene danne nye “arbeidsmodeller” for relasjoner som barnet kan ha som verktøy i nye relasjoner som dermed kan bli mer hensiktsmessige og positive.
- **Å erfare en eneste slik god relasjon kan forandre verden for barnet.
(Kan dette være relasjonen med deg?)**

Kompenserende eller erstatningsmessige «connections»

Kompensatoriske relasjonelle erfaringer (erstatningsopplevelser) har følgende hoved-elementer:

- konsistent kommunikasjon
- barnet får sine følelser akseptert og anerkjent av den voksne
- barnet opplever den voksne som beskyttende
- barnet opplever at den voksne bryr seg om dem selv om deres atferd er utfordrende og kompleks

Traumer og relasjoner

Barnet trenger positive relasjons-opplevelser for å kunne:

- løse problemer;
- føle seg trygg til å oppleve nye situasjoner
- mestre sine følelser
- huske positive følelser som er assosiert med å inngå i relasjoner
- ha en arbeidsmodell for hvordan man inngår i relasjoner og hvordan man opprettholder dem

Traumatiserte barn har ofte dårlige tilknytningserfaringer. Deres arbeidsmodeller er bygget på frykt og mistillit. Å hjelpe barna til å lære andre/gode relasjoner er nøkkelen til et bedre liv og forandring

Relasjons-bygging «Banking time»

”Banking-time”-alenetid (10-15 min) sammen med barnet (1-2 ganger i uka), barnet skall velge ett lek.

- ”Banking-time” skal ikke henge sammen med en spesiell atferd hos barnet.
- Barnet skal ikke oppleve ”banking-time” som verken straff eller belønning.
- Den voksne deltar på barnets premisser, og barnet får den voksnes fulle og hele oppmerksomhet.
- Den voksne må bruke alenetiden til å formidle sin interesse overfor barnet og fremtre på en slik måte at barnet opplever deg som en trygg voksen person.
- Den voksne må signalisere overfor barnet ”jeg er her for deg”, og ”jeg er bryr meg om hvordan du har det”, ”dine reaksjoner er ok å ha”, ”jeg vil hjelpe deg” og ” det du synes er viktig og fint å leke med er også interessant for meg”.

Kjærlighet

- holde, vugge, omfavne om de er små
- MEN: berøring kan for dem være "noe annet"
- DERFOR: Observer dem, se dem, "føl" hva som er riktig måte å gi kjærlighet
- Husk at du gir "erstatnings-opplevelser" for noe de skulle hatt for lenge siden.
- Hjernene er vanskeligere å "moderere" nå enn da de var yngre – derfor trenger de ENDA MER

Tilknytningens betydning

- * Tidlig traumatisering fra nære omsorgspersoner skader trygghetsreguleringssystemet og undergraver personens mulighet til å bruke relasjoner til å etablere trygghet.
- *Integrasjonskapasiteten og kapasiteten til å tolerere affekter utvikles gjennom trygg tilknytning. Dersom ikke dette finner sted, vil ethvert terapeutisk arbeid bli utfordret av klientens sårbarhet og manglende evne til å regulere følelser. (Fisher 2010)*

Traumatiserte mennesker vil kunne oppleve **litt** sorg som bunnløs fortvilelse, **litt** redsel som panikk,
litt sinne som raseri,
litt usikkerhet som kaos,
litt smerte som uutholdelig.

Tilknytning

- “A young child who receives inconsistent, neglectful, or rejecting care giving is forced to manage overwhelming experiences by relying on primitive and frequently inadequate coping skills such as aggression, dissociation, and avoidance.”

(et barn som opplever inconsistent, neglisjerende eller avvisende omsorg, tvinges til å mestre overveldende opplevelser ved å bruke primitive og ofte inadekvate/upassende mestringsferdigheter som aggresjon, dissosiasjon, og unngåelse)

Affektregulering

- Evnen til å regulere og mestre egne følelser og impulser er avgjørende for et godt liv.
- Vi må være barnas termostat – "co-regulere"
- Målet er at alle følelser ønskes velkommen, for de har en funksjon.
- Mange sliter med et veldig begrenset følelsesregister, og mange klarer ikke å skille mellom hva de EGENTLIG føler. Eks bare ok eller sint, og da har det lett for å bli slik at alt som ikke er ok gjør dem sinte.

Viktig å regulere egne reaksjoner/følelser

- Det er vanskelig å forholde seg rolig når vi skal håndtere traumerelatert utagering. Hvis vi klarer å holde oss i vårt toleransevindu vil barna ofte roe seg ned.
- Våre holdninger og tanker kan medvirke til å roe eller øke vår egen arousal/aktivering:
- Hvis vi tenker at vi blir “manipulert av barnet”, vil vår arousal/aktivering øke. Det samme hvis tanken er: “Han/hun burde ikke slippe unna med dette,” men hvis tanken er: Wow, han/hun er virkelig trigget nå, eller “kapteinen har virkelig forlatt skuta nå”, da vil ikke arousal/aktiveringen øke, og vi vil være mer effektive i krisen.

Å jobbe med følelser

- Bekreft barnets følelser, både de gode og de vonde!!
- Bli kjent med barnets følelsesregister – og jobb med å utvide det. Benevn ulike følelser (uten å si at jeg ser du har det sånn og sånn). "Følelseslotto" kan være et ok spill å bruke med barn.
- Vet barnet hvordan egne følelser kommer til uttrykk? Klarer de å uttrykke følelser, eller er det bare kaos?
- Veiledende spørsmål: *Føler du...?, Kjenner du på...? Opplever du...? Hvordan merker du at du føler...? Hvis du kjenner..., hvordan kan andre da vite at du er...?*
- Det handler om å øke bevisstheten om egne følelser!

Hjelp med sosial kompetanse!

- **Snart førsteklassing**
- **Med sosial kompetanse i ranselen**
- **Forfattere:** [Svanaug Lunde](#) og [Ingunn Størksen](#)

Sammen for barnet, 2016

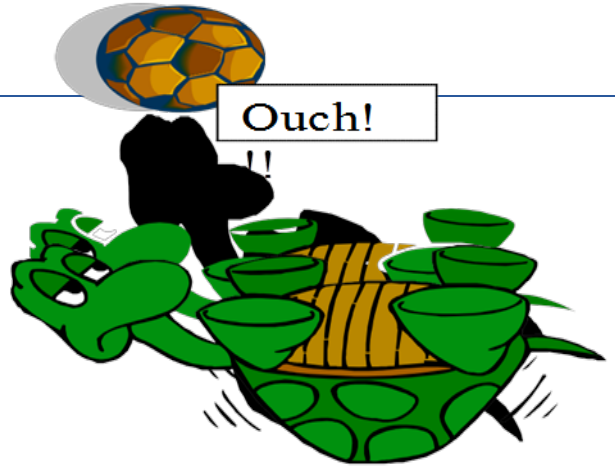
Hvordan man kan roe ned yngre barn:

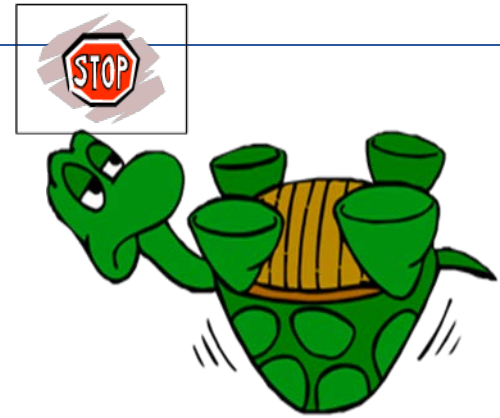
- **«Stuffed animal breathing»** barnet ligger på gulvet med et kosedyr på magen. Lær barnet hvordan det kan puste slik at dyret hever og senker seg for hvert pust.
- **Robot/tøydukke-** barna går stive som en robot, for plutselig å smelte som en tøydukke
- **Spaghetti:** barna beveger armene som ukokt spaghetti, deretter som kokt spaghetti
- **Giraffe/Turtle-** barna gjør som om de er giraffer som strekker seg mot de høyeste grenene på et tre for å spise blader, deretter prøver de å forestille skilpadder ved å trekke hode, armer og ben inn i skallet sitt

1

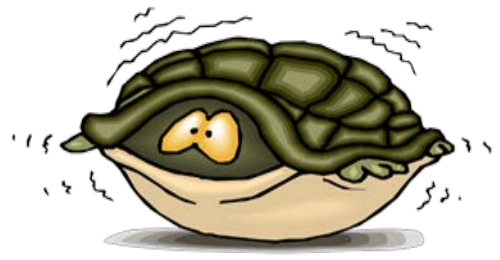

2

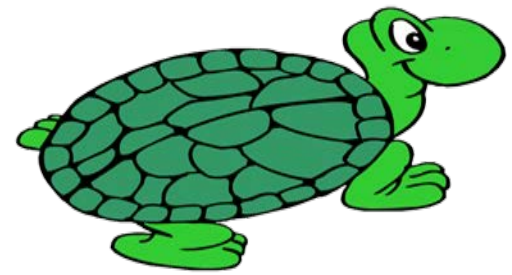
3

1..
2..
3..

Tuck

4

Think

Et dysregulert system !

- Lær dem tidlig selvregulering. Det dreier seg om å ha makt over egne handlinger. Det betyr også at man vet forskjellen på rett og galt
- Strategier:
- **Ta en pause:** Oppfordre barna til å ta en pause fra en situasjon der de er sinte eller frustrerte
- **Lær dem og vis dem oppmerksomhet**
- **Bruk passende belønninger**
- **Bruk spesifikke aktiviteter for å lære dem selvregulering** - ..f eks ferdigheter knyttet til å håndtere “å ha lyst på noe som jeg ikke kan få”, forstå følelser, og å kontrollere sinne

Hvordan håndtere “å ha lyst på noe jeg ikke kan få”?

- **Lær barna å anvende følgende steg:**

1. Si, “Jeg skulle ønske jeg kunne få _____ men det kan jeg ikke akkurat nå.”

2. TENK på valgene:

- Spørre igjen senere.
- Finne på noe annet å gjøre.
- Spørre om å få låne det (hvis mulig).
- Spørre om å dele.
- Spørre om å få gjøre noe for å tjene penger til å kjøpe.
- Vente på tur.
- Akseptere at man ikke har lov, og til å si “jeg ville likt godt å ha _____ men det er ok”

3. Vær en god rollemodell.

Språket.....

- ...det å fortelle, skrive, tegne og spille rollespill synkroniserer to hukommelsessystemer i hjernen. Etter denne språklige bearbeidingen rapporterer den rammede ofte at det forferdelige som hadde skjedd ikke lenger var en konstant kilde til uro. Fordi: Nå er det arkivert i hukommelsen som en beskrivbar hendelse som hører fortiden til

Traumebevisst barnehage

---

1. Du spiller en viktig rolle i livet til barna/familiene. Det er viktig å forstå hvordan man kan hjelpe traumatiserte barn.
2. Ledelsen i barnehagene bør sikre at personalet får kunnskap om hva traumer er og hvordan det påvirker barn
3. Vær engasjert – ha kvalitets-interaksjoner med barnet (dvs være fullt engasjert og lyttende til barnet)
4. Du kan fremme en positiv utvikling hos barna ved å hjelpe dem å føle seg trygge, ved å gi en trygg og god relasjon gjennom en sikker tilknytning, som igjen hjelper dem å regulere sine følelser og å kontrollere sine impulse (selvregulering)

Traumebevisst barnehage-vi starter med oss selv!

- Hjelperens evne til å skape trygghet, åpne for livgivende relasjoner, samt bidra til samregulering/co-regulering av barnets følelser er avgjørende for å være en god traumebevisst hjelper!
- DU er selve verktøyet
- Derfor må du kjenne deg selv godt, vite hvor du er sårbar, ha åpne kollegaer og være mottakelig for kritisk refleksjon

Konkrete råd

- Mer "time-in". Ikke time-out!!
- Få personer å forholde seg til, få skifter av personal, og mye oversikt og forutsigbarhet.
- Bruk triggerbok sammen med barnet
- Tenk at barnet i utgangspunktet gjør så godt de kan i situasjoner. Det er ikke deres feil at de har et dårlig handlingsrepertoar når ting blir vanskelig. De må erfare at det finnes andre muligheter. Det tar tid....
- Se på atferd som smerteuttrykk. Det hjelper oss i å være mer tålmodige og forståelsesfulle.

Råd-Lytt til og snakk med disse barna

- Stopp, sitt, lytt, lek – du blir overrasket over responsen på at du er der for dem
- Hvis mulig, bruk disse stundene til dialog – men ikke press deg på!
- Bekreft barnets følelser så tidlig som mulig, og helst mens de er rolige. Bare da har de mulighet til å lære noe/mestre noe.
- Er de utenfor toleransevinduet sitt, så hjelp til med å få dem tilbake før du tenker på å si noe som helst om den aktuelle situasjonen/atferden.

Råd-Ha realistiske forventninger til disse barna

- Noen ganger er potensialet for utvikling nokså forstyrret
- En klinisk vurdering av barnets potensiale på ulike felt kan være hjelpsomt
- Gi ros for den minste fremgang

Hva med oss voksne?

- Disse barna har erfart, og forventer dermed, at voksne er sinte, urettferdige, voldelige eller lite omsorgsfulle. Voksne kan ikke stoles på.
- De har laget seg sine egne strategier for å takle dette. Hvis reglene forandres vil de kunne bli redde for ikke å klare å håndtere det lenger.
- Da gjør de det eneste "fornuftige" – de prøver å skape sin verden forutsigbar igjen, gjennom å gjøre det de kan for at voksne skal bli slik de er vant til at voksne er.. Og vi går i fella..
- Disse barnas atferd vil kun endre seg når de voksne klarer å være positive, rettferdige, ikke-voldelige og omsorgsfulle i SÅ LANG tid som barnet trenger for å kunne endre sine forventninger til de voksne.

Ta vare på deg selv!

- Man kan bli utmattet.
- Umulig å gi konsistent, predikerbar, berikende og nærende omsorg dersom man er utslitt
- Viktig med hvile og støtte
- Bruk venner, familie, kolleger hvis mulig!

Dra fordelene av andre ressurser

- For adoptiv- og fosterforeldre kan du anbefale diverse støttegrupper
- Kontakt spesialister på tilknytningsproblemer og mishandling om nødvendig
- Ikke nøl med å spørre: Husk at tidlig intervensjon er bedre
- Dra derfor nytte av de tidlige årene til å hjelpe!

Konklusjon

- Mange barn har vært gjennom traumatiske opplevelser
- Trauma kan påvirke læring, atferd og relasjoner
- Trauma bevisste barnehager hjelper barn å føle seg trygg til å lære
- Trauma bevisste barnehager trenger engasjement fra hele barnehagepersonalet
- Å hjelpe barn med traumatiske opplevelser skulle være fokus på hvert barnehage

I konklusjon kan barnehagen hjelpe ved å skape:

- *Trygghet*- fysisk og emosjonelt, konsistens, prediktabilitet, valg muligheter, å være med på å bestemme ting som skjer
- *Relasjoner*- utvikling av positive relasjoner med voksne og andre barn, å assosiere positive følelser med relasjoner, hjelp med å skille mellom skadelige og trygge relasjoner
- *Emosjon og impulsstyring*- nye måter å styre impulser på, co-regulering istedenfor korrigerende, å lære barn å være til stede og reflektere før de reagerer.

Noen referanser

- <https://www.youtube.com/watch?v=jYyEEMIMMb0>
- http://www.educationscotland.gov.uk/video/p/video_tcm4637506.asp
- <http://childtrauma.org/>
- Brewin, C. R. (2003). *Posttraumatic stress disorder: Malady or myth?* New Haven & London: Yale University Press.
- Perry, B.D. ***Childhood experience and the expression of genetic potential: what childhood neglect tells us about nature and nurture*** *Brain and Mind* 3: 79-100, 2002
- Perry, B. (2006). Applying principles of neurodevelopment to clinical work with maltreated and traumatized children. In N. Webb (Ed.), *Working with traumatized youth in child welfare* (pp. 27-52). New York: The Guilford Press.
- Perry, B. and Szalavitz, M. (2006). *The boy who was raised as a dog: What traumatized children can teach us about loss, love and healing*. New York: Basic Books.
- Raundalen, M., & Schultz, J-H. (2006). *Krisepedagogikk: hjelp til barn og ungdom i krise*. Oslo: Universitetsforlaget.
- van der Kolk, B. A., McFarlane, A. C., & Weisaeth, L. (Eds.). (1996). *Traumatic stress: The effects of overwhelming experience on mind, body, and society*. New York: The Guilford Press

Takk for oppmerksomheten!

Sammen for barnet, 2016